

Княз Владимир Черкасски - строител на Нова България

Втора част

Автор: К. Гербов

Резултати от дейността на княз В. А. Черкасски на длъжността „ръководител по гражданските дела“ при главнокомандващия на Действащата армия

След смъртта на княз Черкасски и до пристигането (на 8 май 1878 г.) на императорския комисар, за какъвто бил назначен генерал-адютант княз Дондуков-Корсаков, длъжността ръководител по гражданските дела при главнокомандващия изпълнявал генерал-лейтенант Анучин [Дмитрий Гаврилович].

Дейността на гражданското управление по време на войната, т. е. в продължение на десет месеца, се изразявала в следното:

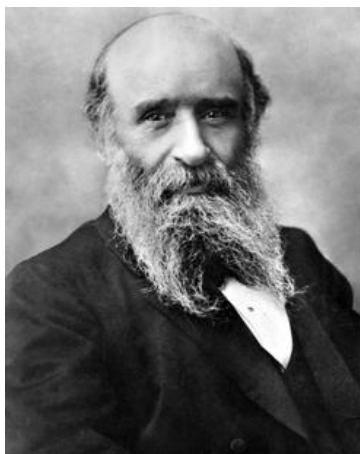
А. По административно-полицейската част

Нормално гражданско управление било въведено в 8 санджака и 56 окръга. За губернатори и вице-губернатори в тези санджаци били назначени следните лица:
1. Свищовски санджак: губернатор н. с. [Найден] Геров и вице-губернатор М[арко] Балабанов; 2. Русенски (Русчукски) санджак:

съответно ген.-м. [Василий] Золотарьов и Н[икола] Даскалов; 3. Тулчански санджак: н. с. [И.] Белоцерковец и полк. Юргенсон. 4. Оряховски (Видински) санджак: с. с. [А.] Тухолка и К[онстантин] Станишев; 5. Търновски санджак: г.-м. [Михаил] Домонтович, а след това кам.-юнк. Шчербински, и Д[раган] Цанков; 6. Софийски санджак: д. с. с. Пьотър

Княз Владимир Александрович Черкасски (1824-1878).

Участници в гражданското управление на княз Владимир Черкаски (отляво-надясно): проф. Марин Дринов, Найден Геров, Сергей Лукиянов, генерал Михаил Домонтович.

Алабин и М[арин] Дринов; 7. Пловдивски (Филипополски) санджак: полковн. [Александър] Шепелев и И[ван] Иванов; 8. Сливенски санджак: полковн. Иляшевич.

Всички губернатори, освен Геров, били руснаци, а вицегубернаторите, с изключение на Юргенсон - българи. От българите, пък, били назначени съветници по финансовите дела, по един на всеки губернатор.

За заемане на длъжностите на окръжните началници в по-големите градове, от Империята били призовани следните 76 щаб и обер-офицери, преимуществено от гвардията и от числото на окръжните военни началници:

Полковници: Прокопи 3-и, Мартенс, Островерхов, Лукашов, Юргенсон и Домети.

Подполковници: Костирко, Лишин, Разгонов, Владимирски, Адамецки, Куколевски, Крапухин, Василев, Танков, Спокойски-Францевич, Фомин, Любицки, граф Орурк, Перен, Аракин, Худяков, Михайлов и Никифоров.

Майори: Дигби, Ерофеев, Шигорин, Шулц, Вигант, Гаврилов, Подгурски, Адамович, Богданов, Стабровски, Кобилински, Язонов, Морев, Фирсов, Калагеорги, Сози и Плец.

Капитани: Попов, Кноринг, Бранденбург, Дегтев, Надеждин, Макшеев-Мамонов, Коренев, Нечаев, Сухомлинов, Черевко, Маслов, Рончевски, Рудницки, Егоров и Шебуев.

Щабс-капитани: Матвеевко, Владимиров, Лузанов, Станицки, Исаков, Карандеев, Овсяний, Стахийев, Ширман, Бурлей, Паул, Слэшчев, Филатев и Логвенов.

Поручици: Полозков, Пихачев, Кутепов, Скугаревски, Рудановски и подпоручик Токмачев.

След сключване на Санстефанския договор броят на офицерите, предназначени за заемане на административните длъжности зад Балкана, бил попълнен от редиците на действащите войски, предимно от гвардията.

Варненският санджак, лежащ зад демаркационната линия, бил образуван едва впоследствие, а в Одринско било въведено военно-полицейско управление.

Всички второстепенни и нисши длъжности в гражданското управление на санджаците и окръзите, с редки изключения, били запълнени от местни жители. Още в Кишинев, а след това в Пloeщ, кн. Черкаски прикомандировал в своята канцелария българи, запознати с руския език, за подготвянето им на служба към гражданското ведомство в България. Впоследствие, след влизането на нашите войски в България, към упоменатата канцелария са прикомандировани с разрешението на главнокомандващия млади българи от местните жители, които се приготвяли за служба, получавайки определена издръжка (не повече от 80 рубли на месец). Персоналът се състоял

в по-голямата си част от учители от бившите селски и градски училища, затворени по време на войната. Тъй като трябвало да се очаква, че след сключване на мира бившите учители ще отидат от канцеларията в своите училища, където те, разбира се, могат да донесат и по-голяма полза, то предвид това, по заповед на кн. Черкаски в Пловдив били открити „практически курсове по руски език“, под ръководството на капитана от лейбгвардейския Литовски полк Флейшер; попечителството над курсовете било предоставено на губернатора. На тези курсове в продължение на четири месеца пребивавали 150 млади българи, от които, както се оказало след изпита, проведен през юни 1877 година (допусната е грешка, става дума за 1878 г. - бел. К. Г.) - 76 постигнали значителни успехи в руския език. Много от тях постъпили след това във формираната се тогава българска земска войска. Курсовете били преместени в г. София, където били преобразувани в юнкерско училище, под ръководството на същия капитан Флейшер.

За ръководство на служебните органи на гражданското управление в България били издадени:

- а) Положение за гражданското управление в санджаците и окръзите (с щатове);
- б) Положение и щатове на изборните управителни съвети в окръзите и градовете на България, и
- в) Временни правила за образуване в България на полицейска волнонаемна стража и въоръжени караули от местните жители.

По такъв начин към деня на сключване на Санстефанския договор гражданското управление било вече здраво установено и снабдено с всички необходими инструкции в 8 санджака и 56 окръга, така че по цялото пространство, завзето от нашата армия, е можело бързо да се осъществи всяка мярка, предизвикана от нуждите на войската, по политически или икономически съображения.

Създаденото отначало за нуждите на армията пощенско гражданско управление,

скоро започнало да служи и в полза на администрацията. Освен първоначално организираниите три пощенски тракта Свищов-Русе-Търново, Свищов-Плевен и Плевен-Габрово-Шипка, към тях впоследствие били присъединени и трактовете Шипка-Йени Заара (Нова Загора) - за връзка с железницата, и Йени Заара-Бургас на Черно море - за получаване на поща от Империята по пряк път, освен през Цариград и Виена.

Б. По съдебната част

Според завземането на частите на България от нашите войски и отстъпването на турските войски, в тези местности веднага се установявало военно-полицейско управление, което след това се заменяло с гражданско.

Тъй като съществуващите при турските власти съдилища били крайно неудовлетворителни, то руското гражданско управление учредило в окръжните градове за разглеждане на съдебните дела, изборни съдебни съвети, чиито членове получавали определено възнаграждение. За съдене на лицата, предавани на военен съд, били учредени отделни полеви съдилища в Свищов и Търново.

Имайки пред вид огромната важност на правилното уреждане на съдебните учреждения в наново призваната към живот страна, кн. Черкаски се погрижил своевременно да привлече за ръководене на съдебната дейност достатъчно компетентно лице. Още през юли за ръководител на съдебната част при гражданското управление в България бил назначен д. с. с. [Сергей] Лукиянов, който бил дотогава член на консултативния отдел при Министерството на правосъдието. Под неговото председателство била съставена специална юридическа комисия, в чийто състав влезли: професорът от Новоросийския университет Богишич (останал за кратко), ст. с. Тухолка, заместник-прокурора на Полтавския окръжен съд Теохаров (по произход българин) и юрисконсултът при нашето

посолство в Цариград т. с. Каченовски. Тази комисия, която избрала за свое местопребиваване Свищов, се заела енергично за работа и до времето на пристигането на императорския комисар изработила следните положения:

а) положение за устройството и предметите от ведомствата на земските съдилища, б) положение за устройството на окръжните и губернкските съдилища, в) положение за гражданското и криминалното съдопроизводство в тези съдилища, г) правила за надзора върху настойничеството, за реда за изпълняване на писмените актове и договори, за съставяне на инвентарен опис и за реда за опазване на наследството. Освен това били съставени проекти за учредяване на административни съдилища, за разграничаване на предметите от ведомствата по гражданските дела между общите съдилища и духовните съдилища на православното и на другите вероизповедания, и накрая - положение за съда на кадиите за гражданските дела - изключително между мюсюлманите.

При съставянето на всичките тези положения се имало предвид като ръководно начало правилото, че отбягвайки решителните нововъведения, несъвместими с тогавашното неустановено положение на страната, трябвало да се използват вече съществуващите форми на съдилищата, още не отменени законово, доколкото те не противоречали на новия държавен и християнски ред, и с това да не се лишават и мюсюлманите от правата, предоставени им с прокламацията на Господаря [Александър II].

Относно вътрешния ред на съдебната уредба задачата се заключавала в това, да се въведат в състава на съдилищата лица от български произход, получили средно, а по възможност и висше образование, а също точно да се определят предметите от ведомството на всеки съд и да се установи прост и несложен ред за провеждане на гражданските и криминалните дела, като се осигурява и възможност за привеждане на присъдите в изпълнение.

В. По финансовата част

Изучил солидно финансовото право, кн. Черкаски не взел при себе си помощник за решаване на финансовите въпроси в България, и запознал се с турските финансови порядки, решил да ги запази, отлагайки коренните финансови реформи до времето на окончателното уреждане на Българския край. Затова ролята на гражданското управление във финансовите дела се ограничила до: събиране на материали по финансовата част, отнасящи се към времето на турското управление; възстановяване на касите и на нисшите финансови учреждения, ръководещи събирането и разходването на разните парични постъпления; приемане на мерки за опазване на постъпващите суми и за привеждане в ред на действията на администрацията при събирането на данъците от населението.

Една от първите мерки по въвеждането на граждански ред в завзетата от нас крайдунавска област била издаването на инструкция за първоначалното организиране и събиране на данъците. От турските данъци бил премахнат само един - бедел, събиран за освобождаване на християните от военна повинност, каквато носели изключително мюсюлманите. Особено внимание било обърнато на турянето в ред на събирането на десятъка от нивите и ливадите, лежащ тежко върху християнското население при турското управление поради злоупотребата на лицата, вземащи на откуп събирането на този налог. С прокламация на главнокомандващия десятъкът бил напълно премахнат през 1878 г. и заменен с поземлен данък. (Обаче след това при българското правителство десятъкът бил отново възстановен.)

Относно другите данъци, макар и да били изработени правила за тяхното събиране, но по заповед на главнокомандващия те не се въвели и даже не се приели никакви принудителни мерки срещу неплатците; но данъци са удържани от тези местни жители,

на които се давало парично възнаграждение за реквизиционните доставки.

Възстановено било също правилното действие на митниците, разположени както на границата по Дунав, така и вътре в страната. На първо време те действали на същите основи, както и при турското правителство; но после нуждите на войските наложили да се направят някои отстъпления от съществуващите правила. Така, били освободени от вносно мито всички транспорти: на Червения кръст, на продоволственото дружество на Горвиц, Коган, Трегер и Комп., на войсковите маркитанти [снабдителите с хранителни продукти] и на комисионерството на Новоселски. Допуснат бил безмитен внос през всичките дунавски митници на сол, строителна дървесина и предмети за отопление. В същото време, предвид потребността на войските от топло облекло, бил забранен износа от България на всакакъв вид овчи кожи. Също предвид потребностите на войските, не се предприемали никакви забранителни и наказателни мерки срещу продажбата на тютюн без бандерол.

И макар такива мерки, без съмнение повлияли на постъпването на сумите, като заедно с това се извършила значителна емиграция на турското население, от събиранията на митниците, от акциза и от арендата на държавното имущество, а отчасти и от постъпленията от данъци (десятьък и вергия), към средата на февруари 1878 г. от всички доходи постъпили до 400 000 рубли, за сметка на които се издържала администрацията на санджаците: Тулчански, Търновски, Свищовски и отчасти Русенски. След това тези доходи започнали бързо да се увеличават и към 9-ти май, т. е. към времето на замяна на гражданското управление при армията с управлението на императорския комисар, сумата от всички събирания съставлявала 1 300 000 руб., от които 500 000 били изразходвани за издръжка на администрацията, 100 000 били върнати в държавното ковчежничество, а 700 000 рубли били в наличност. От последната сума за покриване на дълга на полевото

ковчежничество [финансовата служба] трябвало да се внесат 404 736 ребли; следователно оставала свободна сума от 295 264 рубли.

От другите финансови мерки на гражданското управление следва да се отбележат: а) възобновяването в окръзите на касите на събирачите на данъци [бирниците] и разработването на правила за санджакски ковчежничества, в които трябвало да се държат всички суми, постъпили в сметката на доходите от Българския край (тези правила били утвърдени вече след смъртта на княз Черкаски); б) назначаване при всеки губернатор на съветник по делата на държавното управление - за наблюдаване на финансовите дела в санджаците, и в) възобновяване, където се окаже възможно, на заемно-спестовните каси, учредени в България от Митхад паша.

Г. По военната част

Още в навечерието на войната било формирано Българско опълчение, в чието обмундирване и екипиране ревностно участие взело гражданското управление чрез посредничеството на Московското славянско благотворително общество. Според инструкцията, отнасяща се за ръководителя по гражданската част при главнокомандващия на действащата армия, на него се възлагало задължението да съдейства за правилната издръжка и развитие на българското опълчение. Първоначално се предполагало, че това опълчение ще има предназначение за опазване на реда в тила на армията и за снабдяване на действащите войски с опитни водачи, преводачи и пр. Но с началото на военните действия тази цел се изменила: Българското опълчение било зачислено в състава на предния отряд на генерал Гурко и предназначено за военни действия. По този начин то напълно излязло от ръководството на гражданското управление.

Оставало разглеждането на съображенията за бъдещото устройство на българската

войска, тъй като българските дружини след завършване на войната трябвало да съставят нейния кадър. Плановете за това били разработени по време на пребиваването на гражданското управление в Бохот. Предполагало се въвеждане на обща задължителна военна повинност и двугодишен срок на служба във войската. Тези предположения били възможно да се осъществят едва през май 1878 г., когато било произведено първото повикване на военна служба на 7 хиляди млади българи. За по-добра подготовка на българското население за отбиване на военната повинност, кн. Черкаски предполагал, като се възползва от подема на народния дух и на патриотичното въодушевление, да прибегне до широко развитие на гимнастико-стрелкови дружества.

Този план на кн. Черкаски бил осъществен впоследствие в Източна Румелия, където към времето на излизането на нашите окупационни войски (в 1879 г.), в Пловдивския и Сливенския санджак се намирили, освен милицията от 7 500 човека, 14 гимнастико-стрелкови дружества, в чиито състав се числели 64 000 въоръжени пехотинци и 1000 конника, а запасите на дружествата съставлявали до 12 000 пушки.

Избраният от кн. Черкаски за ръководител на военната уредба на България генерал-майор от генералния щаб Золотарьов (русенски губернатор) бил след това назначен за управител на военния отдел в съвета при императорския комисар.

Д. По частта на народната просвета

Още до войната училищното дело получило силно развитие в България, благодарение на съдействието и на личната дейност на просветените патриоти. В Пловдивски, Сливенски, Търновски и Русенски санджак рядко селище е нямало начално училище. В градовете и в много селища съществували висши народни училища с 4, 5 и даже 6 класа. Всички те възникнали и се поддържали по частна инициатива - толкова голям бил тогава

стремежът сред българите за обучение на своите деца.

Със започване на войната почти всички тези училища се закрили, а зданията им били превърнати във военни болници или били употребени за други военни нужди. Учителите постъпили във войската като преводачи или в строя на доброволците; някои получили места в новото гражданско управление.

Кн. Черкаски възнамерявал след умиротворяването на страната да повлияе върху населението за отваряне на училищата и възобновяване на учението в тях. За уреждането на средните и духовните училища се имало предвид даже да се даде помощ от хазната. Освен това се предвиждало да се изпратят значителен брой млади хора за получаване на образование в руските гимназии, университети и военни заведения, като им се дадат стипендии от хазната. За организирането на това дело и за надзираването му в България бил повикан професорът от Харковския университет М[арин] С. Дринов, който след това при княз Дондуков-Корсаков заел мястото на управляващ отдела за народна просвета в съвета на императорския комисар.

Е. По частта на духовните изповедания

Висшето българско духовенство се състояло от екзарх и епархиални архиереи, носещи название митрополити. Низшето духовенство било бедно и в по-голямата си част необразовано.

Кн. Черкаски считал за неудобно вмешателството на руското управление в църковните порядки на местните жители, и затова на нашите административни власти било предписано да оставят на самото духовенство да подреди тези дела; администрацията трябвало да се грижи само за опазването на православието. В случаите пък на стълкновения на българското духовенство с гръцкото (както било, например, в Тулчанския санджак), на

нашите власти се препоръчвало да действат помирително, в качеството на добри съветници, и по никакъв начин да не се заемат с решаването на такива спорове.

На висшето българско духовенство се предвиждало да се придаде висока значимост в страната, като се привлекат архиереите за участие в дейността на най-висшето учреждение в княжеството - съвета на императорския комисар, като равноправни негови членове, при което повикването им за присъствие в съвета трябвало да се извършва по ред, след съгласуване с екзарха. В случай, че се успеело да се създаде целокупна България, се имало предвид да се премести от Цариград в нейната столица и българският екзарх, като му се дадат достатъчни средства за създаване на църкви, духовни училища и пр. Кн. Черкаски възнамерявал да измени и начина на издръжка на висшето духовенство, практикуван при турското правителство. По това време то [духовенството] се издържало за сметка на „венчилата [венчаванията]“, или така наречената „владичнина“. Тя се образувала от събраните от всяка брачна двойка от 5 до 9 пиастра на година, от които една трета отивала за екзарха, друга - за местния архиерей, а третата се отчислявала за канцеларски разходи, издръжка на училищата и др. епархийски потребности; и тъй като тези събирания били тягостни за населението и постъпвали неакуратно, то архиереите нерядко били принуждавани да прибегват до съдействието на турските власти, което предизвиквало още по-голямо неудоволствие у народа. - Кн. Черкаски имал намерение да замени „владичнината“ с определена парична издръжка на духовенството.

На последния си доклад, състоял се на 18 февруари, кн. Черкаски представил на главнокомандващия „Проект за учрежденията на управлението на Българското княжество“ със щатове и „Записка за генерал-губернаторите“.

За първата от тези разработки беше вече казано в глава VIII [от книгата на Н.Р. Овсяний, том I]. В „Записките“ пък се

прокарвала мисълта за разделение на княжеството на две генерал-губернаторства, при което се предлагало следното разпределение: към северното [губернаторство]- Свищовски, Русенски, Варненски, Тулчански, Гърновски и Сливенски санджак, а към южното - Пловдивски и Сливенски санджак. Едновременно с това генерал-губернаторът на южна България бил длъжен да заема длъжността на вицепредседател в съвета на управлението на комисаря.

Предложението за разделяне на България на две генерал-губернаторства не било утвърдено в Петербург; затова пък почти всичко, изложено в „Проекта“ за централното управление, било одобрено и с неголеми изключения било вкарано в инструкцията, дадена на императорския комисар. Най-важното отклонение било направено по отношение на съвета на управлението: според проекта на кн. Черкаски неговите членове се назначавали от Височайшата власт и делата в съвета се решавали според болшинството на гласовете, докато според инструкцията съветът бил направен като съвещателен орган и членовете му се избирали от императорския комисар; следователно, те били лишени от тази самостоятелност, която кн. Черкаски е възнамерявал да им даде. Освен това броят им бил ограничен на седем и длъжността на вицепредседател не била създадена. На директора на канцеларията било възложено и ръководенето на работата на съвета, а на началниците на отделите (членовете на съвета) е присвоено званието на управляващи ги, а не на главни управляващи, както било предложено в проекта на кн. Черкаски. Проектът за щатове бил взет също от кн. Черкаски, но заплатите на служащите били увеличени, особено на членовете на съвета, на които вместо предлаганите 8 хиляди, били определени по 15 хиляди на година. За писари и за канцеларски разходи, вместо 13 хиляди били асигнувани 20 хиляди рубли. Самото положение за съвета, утвърдено от императорския комисар на 26 октомври 1878 г., било обнародвано под заглавие: „Предмети на ведомството и кръг на властта

на членовете на съвета, управляващите на отделите и директора на канцеларията". От 26-те параграфа, включени в това положение, 14 са взети изцяло от проекта на кн. Черкаски, един (12) е съставен вместо 11-ти параграф, а останалите се отнасят до реда на делопроизводството и служебните права на чиновниците.

От този обзор на дейността на княз Черкаски може да се заключи, че върху него легнала цялата тежест на управлението на завоюваните от нас области на Европейска Турция, въвеждането в тях на гражданско управление и съставянето на предположенията относно устройството и управлението на Българския край. При това княз Черкаски успял не само да покрие всички разходи с получените от страната доходи, но направил още и известен запас от налични пари, съхранявайки почти непокътнати данъчните ресурси. По такъв начин на неговия приемник се дал за

управление край със здраво установен ред и с множество разработени проекти относно набелязаните мероприятия, от които някои, като например проектът за устройство на съвета за управление, веднага могли да бъдат осъществени. В ръцете на умелия и ловък администратор, какъвто бил княз Черкаски, възложеното му дело получило стройна и здрава организация, изразяваща се в ред правителствени и обществени учреждения. На добросъвестното изпълнение на възложените му задачи той положил не само всичките сили на своя, далеч не със средни способности ум, но даже и своя живот.

(Това е гл. XII от: Н. Р. Овсянний. Русское управление в Болгарии в 1877-1878-1879 г. г. Том I - Заведывавший гражданскими делами при главнокомандовавшем Действующей армии д. с. с. князь В. А. Черкасский. С. П., 1906.)

Карта на България, съставена според вижданията на княз Владимир Черкаски относно нейните граници.